



Gönderim Tarihi: 18.03.2021

Kabul Tarihi: 18.04.2021

Yayınlanma Tarihi: 05.06.2021

## “DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİ” BAĞLAMINDA DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI İLE RUS ORTODOKS KİLİSESİ’NİN KARŞILAŞTIRILMASI

Erden KİŞİ<sup>1</sup>

### Öz

Osmanlı İmparatorluğu’nun resmi olarak son bulmasından sonra Cumhuriyet kadrolarının yürütmüş olduğu yeni bir modernleşme hareketi başlamıştır. Tüm modernleşme hareketlerin özünde ise laiklik bilinci var olmuştur. Toplumla ilişkili olan her konuda önemli değişimler yaşanmıştır. Değişim yaşayan kurumların en başında ise eğitim kurumları ve dini kurumlar gelmiştir. Türk modernleşmesinin önemli kurumlarından biri olan Diyanet İşleri Başkanlığı kurulduğu günden beri önemli tartışmaların merkezinde yer almıştır. Özellikle laiklik, özerklik, riyaset, kapsam ve kimlik konularında katı eleştirilerin merkezinde bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı üzerindeki tartışmalar güncelliğini korumuştur. Kurum kimliği hala din ve devlet ilişkilerinde bir sorun olarak algılanmaktadır. Din ve devlet ilişkilerinde temel aktör olan benzer bir kurum da Rus Ortodoks Kilisesi’dir. Rus Ortodoks Kilisesi Bolşevik devriminden sonra komünist ideolojinin kısılcacında kalmıştır. SSCB’nin dağılmasından sonra ise Rus Ortodoks Kilisesi için daha farklı bir süreç başlamıştır. Bu çalışmada özellikle Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın işleyişi ve konumu incelenerek, Rus Ortodoks Kilisesi ile bir karşılaştırma yapılacak, mevcut uygulamaların toplumsal ve siyasal boyutları analiz edilecektir. Son noktada kurum kimliği, toplumsal uyum ve mevcut sorunların aşılması için gereken adımlar noktasında önerilerde bulunulacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye’de Din ve Devlet, Diyanet İşleri Başkanlığı, Rus Ortodoks Kilisesi, Rusya’da Din ve Devlet.

**Jel Kodları** : Z10, Z12, Z19

## COMPARISON OF RELIGIOUS AFFAIRS AND RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN THE CONTEXT OF “RELIGION AND STATE RELATIONS”

### Abstract

A new modernization movement started by the republican cadres began after the official end of the Ottoman State. The consciousness of secularism at the core of all modernization movements. Significant changes in all matters concerning the society. Among the institutions that experienced change education and religious institutions came first. The Presidency of Religious Affairs, which is one of the most important institutions of Turkish modernity, has been at the center of various debates since its foundation. The presidency of Religious Affairs is harshly criticized particularly regarding the topics such as secularism, autonomy, its scope and its identity. The identity of the institution is still considered as a problem for religion- state relations. Another such

<sup>1</sup> Öğretim Görevlisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, erdenkisi@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3124-680X

institution is the Russian Orthodox Church. After the Bolshevik revolution, the Russian Orthodox Church remained under the grip of communist ideology. A different process began for the Russian Orthodox Church after the collapse of the USSR. This study will examine the operational mechanism and practices of the Presidency of Religious Affairs and will compare them with the Russian Orthodox Church. It will also analyze the related political and social impacts of the sepractices. Finally, it will make suggestions on overcoming ongoing problems in regard to institutional identity and social cohesion.

**Keywords:** Religion- State Relations in Turkey, The Presidency of Religious Affairs, Russian Orthodox Church, Religion- State Relations in Russia.

*Jel Classification* : Z10, Z12, Z19

## GİRİŞ

Din kavramını, mukaddes fikrine dayanan ve inananları bir inançsal topluluk içinde birleştiren inançlar, ifadeler ve pratikler topluluğu olarak tanımlamak mümkündür (Keskin, 2004: 9). Din, anlamı itibari ile birçok toplumsal yapıyı ve değeri içerisinde bulundurmaktadır. Dinin, insan ve toplumlar için ortaya koyduğu anlamların sonucunda birtakım kurumlar oluşmuştur. Tüm dini kurumlar toplumsal bir gereklilik olarak tarihi seyir içerisinde oluşmuştur. Hem Osmanlı İmparatorluğu’nda hem Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde hem de dünyanın birçok ülkesinde toplumsal ihtiyaçtan kaynaklanan bu tip kurumlara rastlanmaktadır.

Tarih boyunca devletlerin din ile tedirgin bir birlikteliği olmuştur. Zaman zaman idareciler dini konuları kontrol etmiş, kimi zamanlarda din, devletten ayrı bir olgu olarak görülmüş fakat çoğunlukla denetim altında tutularak hareket edilmiştir (Coşgel ve Miceli, 2009: 402). Devletlerin dine karşı sahip oldukları bu tedirgin yaklaşımın özünde çeşitli nedenlerin yattığı söylenebilir, lakin en öne çıkan nedenin, dini ve siyasi liderler arasındaki otorite paylaşımı sorunu olduğu görülmektedir.

Din, siyaset ve toplum ilişkileri eskiden beri devlet ve vatandaş ilişkilerinin en önemli ve çetrefilli alanlarından birisini oluşturmaktadır (Şencan, 2011: 1). Özellikle Osmanlı ve Rus İmparatorluğu gibi kozmopolit bir halk kitlesine sahip olan ülkelerde bu durum daha çetrefilli bir olguya dönüşmüştür. Dünya tarihine bakılacak olursa, din ve devlet ilişkilerini düzenlemek noktasında tüm sorunları çözen, din ve devlet ilişkilerinde sorunsuz bir iletişim mekanizması oluşturabilen bir devletin olmadığı göze çarpmaktadır. Balkanlardan Batı Avrupa’ya, Rusya’dan Orta Doğu’ya, Afrika’dan Amerika Kıtası’na kadar din ve devlet ilişkilerindeki sorun varlığını korumuştur. 20.yy’ın başında önemli iki devrim yaşamış olan Türk ve Rus toplumunda da aynı soruna rastlanılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra Türkiye’de toplumsal her konuda önemli modernleşme hareketleri yaşanmıştır. 1920’lerin Kemalist Devrimi modern bir devletin laikçi vizyonunu, büyük ölçüde geleneksel bir topluma uygulamaya çalışmıştır (Schneier, 2016: 141). Özellikle din ve devlet ilişkileri alanında bu durum hissedilmiş, önemli modernleşme hareketleri yaşanmış ve bu noktada atılan en önemli adım Diyanet İşleri Başkanlığı olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 136. Maddesinde görev tanımı belirtilerek Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur:

“136. Madde

İ. Diyanet İşleri Başkanlığı

Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 136. Madde, <https://www.tbmm.gov.tr>)

Türk toplumunda din ile alakalı işleri yürütmek, toplumu din konusunda bilgilendirmek, ibadet yerlerini organize etmek, vatandaş bu konuda bilgilendirmek gibi dini ve toplumsal görevleri olan Diyanet İşleri Başkanlığı (Yaşaroğlu, 2016: 93) yeni bir devlete geçiş sürecinde dini konuları düzenleyen en önemli kurum olarak ortaya çıkmıştır. Uzun bir dönemdir Türk tarihinde bu tür kurumlara rastlaya bilmek mümkündür.

Türkiye'nin yönetim sistemi yarı teokratik olan ve örfi hukuk yanında dini hukukla da yönetilen Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı durumunda bulunması nedeniyle ve aynı zamanda seküler ve plüralist demokrasiyi anlayışını benimseyen bir İslam devleti olması sebebiyle din ve devlet ilişkilerinde dönem dönem çatışma ve sorunlar yaşanmıştır (Duman, 2010: 285). Yaşanan gerginliklerin birçok nedeni vardır. Fakat en önemli neden, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan kozmopolit toplumsal yapının varlığıdır. Bu nedenle Oluşturulan dini kurumlar ile toplum arasındaki diyalektik ilişki sorunu yaşanmıştır.

Modern bir yapıda ulus devlet aşamasının tamamlanması adına Cumhuriyetin ilk dönemlerinde dine karşı temkinli bir yaklaşım ile hareket edildiği düşünülmüştür. Laiklik anlayışı temelinde dini kurumların şekillendiği algılanmıştır. Bu temelde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın oluştuğu konusunda güçlü bir kamuoyu algısı mevcuttur.

Cumhuriyet'in yönetim anlayışı, çoğunlukla yukarıdan aşağıya, tavandan tabana bir modernleşme bilinci ile hareket etmiştir (Silverstein, 2011: 18). Bu durum nedeni ile Diyanet İşleri Başkanlığı hem kurulduğu dönemde hem de Cumhuriyet tarihi boyunca önemli tartışmaların merkezinde yer almıştır. Her ne kadar kurucu irade tarafından idari bir kurum olarak adlandırılrsa da dini bir kurum olma özelliği ile ön plana çıkmıştır. Laik devlet düzeninin, toplumsal bir ihtiyaç olarak gördüğü Diyanet kurumu, Türk toplumunun farklı kesimlerinden tepkiler almış ve almaya devam etmektedir.

Din ve devlet ilişkilerinde benzer kurumlara birçok ülkede rastlanmaktadır. Bu örneklerin en önemlilerinden birisi de Rus Ortodoks Kilisesi'dir. Tıpkı Türk devriminde olduğu gibi Sovyet devriminde de dini kurumlar önemli değişimler yaşamıştır. Temelinde Rus dini inancının özünde 10. Yüzyılın sonlarına yakın Bizans'tan gelen, Rus edebiyat, kültür ve dünya tasavvuruna büyük

yardımları olan Doğu Ortodoks Hristiyanlığı bulunmaktadır (Soltan, 2001: 64). Sahip olduğu milli değerler ile Batı Hristiyanlık anlayışına karşı özgün bir noktada kendisini tanımlayan Rus Ortodoks Kilisesi, uzun bir dönem için Rus toplumunda din ve devlet ilişkilerinin temelinde yer alan bir kurum olmuştur. Tarihi, misyonu ve kapsamı ile önemli bir noktada tanımlanan Rus Ortodoks Kilisesi, Ekim 1917 Devrimi ile beraber önemli tartışmaların merkezinde olan bir kurum olmaya başlamıştır.

Dini kurumların toplumlar için büyük anlamlar ifade ettiği bilinmektedir. Tabiatı itibari ile insan, dünya ve ahiret hayatı arasında bir orta yol bulma gayesi ile hareket eden bir varlıktır. İnsanın sahip olduğu bu psikososyal anlayış, devletleri de bu yönde adımlar atmaya itmiştir. Nihayetinde devlet denilen sosyal mekanizmanın, insanın beklenti ve ihtiyaçlarından bağımsız bir davranış içerisinde bulunması olağan değildir. Bu temelde oluşan dini kurumlar din, devlet ve toplum ilişkisinin merkezinde yer almışlardır.

Mevcut arka plan dahilinde çalışma süreci boyunca her iki kurumun tarihsel ve sosyolojik gelişimi konusunda yazılan çalışmalardan istifade edilmiştir. Özellikle oluşum süreçleri ve siyasal gelişmelerden nasıl etkilenip evrime oldukları anlaşılmaya çalışılmıştır. 20. yy. ’ın başında iki büyük devrim yaşayan Rus ve Türk toplumlarının yaşadığı siyasal ve sosyolojik değişimlerin her iki kurumu nasıl etkilediği üzerinden çalışma ilerletilmiştir. Toplumsal boyutu ile din ve devlet ilişkilerinde her iki kurumun insanlar tarafından nasıl algılandığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurumsal kimliği, sorumluluk alanları, ne gibi görevleri olduğu ve toplumsal algılanış biçimi incelenecektir. Bu noktada Rus Ortodoks Kilisesi ile bir karşılaştırma yapılarak, mevcut durum analiz edilecektir. Ayrıca din, devlet ve toplum ilişkisinde yaşanan sorunların çözümüne yönelik atılması gereken adımlar noktasında önerilerde bulunulacaktır. Sonuç bölümünde ise her iki kurumun yaşadığı tarihi ve sosyolojik süreçler analiz edilecektir.

## **1. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI: KURUMSAL KİMLİK VE İŞLEYİŞ**

Türk toplumsal yapısında din ve devlet ilişkilerinin işleyişinde Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze birtakım kurumların var olduğu görülmektedir. Şeyhülislamlık’tan, Şer’iye ve Evkaf Vekâlet’ine ve en sonunda Diyanet İşleri Başkanlığı’na kadar uzanan dönemin incelenmesi din ve devlet ilişkilerinde kurumsal kimlik konularının anlaşılabilmesi için elzemdir (Gözaydın, 2014:15). Toplumsal bir konu olan din işleri konusu, her dönemde bu kurumlar tarafından düzenlenmeye çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğun’ da toplumun Müslim ve Gayri Müslim tebaa olarak ayrılması nedeni ile dini kurumlara oldukça fazla görev düşmüştür. Toplumun din ve vicdan hürriyetini sağlayabilmek için devletin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu rolün Cumhuriyet dönemine geçilmesi ile devam ettiği bilinmektedir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise modernleşme hareketleri sonrasında devlet mekanizması, cereyan eden toplumsal tepkiler nedeni ile Diyanetin daha etkin bir şekilde formüle edilmesi gerektiği düşüncesini benimsemiş ve bu temelde birtakım adımlar atmaya başlamıştır. Şeyh

Sait Olayı, Menemen Olayı, Şeyh Halid Olayı ve İskilip Olayı (Gözaydın, 2014: 26) gibi vakalar birer tetikleyici unsur olmuştur. Yaşanan sorunlar neticesinde daha kapsayıcı politikalar üretilmeye çalışılmıştır.

1923 sonrasında Türkiye’de kurumsal ve anayasal anlamda sekülerleşme süreci ile beraber dinin muamelat kısmından vaz geçilmiştir (Kutlu, 2006: 2). Bu süreçle birlikte dini kurumların hukuk yapma sürecindeki yetkileri ortadan kalkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde en önemli kanun yapıcı kurumların başında gelen dini kurumlar, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde bu yetkisini kaybetmiştir. Toplumsal hafıza bu keskin geçişi uzun bir süre boyunca hazmedememiştir. Diyanet üzerine oluşan çetin tartışmaların bir kısmı bu başlık altında cereyan etmiştir.

Diyanet’in görev tanımı incelenecek olursa dinin kontrolünden dini müdahaleye dini kurumları organize etmekten din görevlilerini seçmeye kadar birçok farklı alanda rolünün ve görevinin olduğu görülmektedir (Subaşı, 2005: 79). Birçok farklı alanda çeşitli fonksiyonlara sahip bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, yürütmüş olduğu görevler konusunda da önemli tartışmaların merkezinde yer almıştır. Toplum nazarında Diyanetin kurum kimliği ve misyonuna yönelik algılanan sorunların birçok nedeni bulunmaktadır. Tüm sorunların özünde ise toplumun taleplerinin tam olarak karşılanmadığı düşüncesi vardır. Ayrıca 1923 sonrası oluşan modernleşme sürecinin getirdiği keskin değişimlerin de bu sorunların oluşumunda etkisi görülmüştür.

Modernleşme süreci içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın genel yapısı incelenecek olursa, Türk toplumunda dinsel yaşamı sosyal kurallara göre dizayn etme ve bunun için lüzumlu olan temelleri sağlama gibi rollere sahip olduğu görülebilir (Gümüş, 2010: 2). Sahip olduğu görevler noktasında oldukça önemli bir kurum olan Diyanet, uygulama noktasında toplumun beklediği isteklere cevap vermekte sorunlar yaşamıştır. Bu durumun oluşmasındaki temel neden ise sekülerizm ve modernleşme anlayışının getirmiş olduğu sınırlamalardır.

Modernleşme olgusu iki yüz yıla yakın bir zamandır toplumumuzu oldukça yakından ilgilendirmiştir. Garp orijinli bir terim olan modernleşme, garp dışı dünyada oldukça farklı bir gelişim seyretmiştir (Çelik, 2019: 298). Özellikle Türk toplumunda modernleşme süreci oldukça ciddi değişimlere sebebiyet vermiştir. Öncelikle dini kurumlar ve eğitim kurumları modernleşme sürecinden temelde etkilenen kurumlar olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bu süreçte yaşadığı değişim diğer tüm kurumlara kıyasla oldukça derinden olmuştur. Toplumun sahip olduğu dini hassasiyetler ve oluşan kurumlar arasında çeşitli iletişim sorunları yaşanmıştır.

Yeni bir devlete geçiş sürecinde Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti’nin kapatılması ile Tevhîd-i Tedrîsât hakkındaki yasalar kuram boyutunda kalmamış, hemen uygulama boyutuna geçilmiş ve bu noktada bir kurumsallaşma hareketi başlamıştır (Yanardağ, 2012: 241). Bu temelde oluşan Diyanet İşleri Başkanlığı, kanuni ve kurum kimliği bakımından Türk toplumunun yabancı olduğu bir kurum olmamıştır. Lakin ilerleyen süreç içerisinde vizyonu ve misyonu konusunda çetin tartışmaların yaşandığı görülmüştür.

Din işlerini düzenleyen kapsayıcı bir kurum olduğunu her defasında iddia eden Diyanet, ne yazık ki toplum nazarında aynı algıyı meydana getirememiştir. Diyanetin, devlet aygıtı altındaki ve devletin doğrudan etki alanı dışında bulunan, toplumsal sınıfları kontrol mekanizması olarak fonksiyon gördüğü toplum tarafından algılanmıştır (Gözaydın, 2014: 9). Bu durum nedeni ile ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Toplumsal gerçekliği görmemesi, din ile devlet işlerinin çatışması durumunda toplumdan ve dinden yana tavır sergilemesi gerekirken, kurucu mantık ile devletten yana tavır aldığı düşünülmüştür. İşleyişi noktasında tamamen dinden kaynak alması gerekirken, günün siyasal gücü tarafından yönlendirildiği algısı nedeni ile eleştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze dini kurumların siyasal otorite için toplumsal konularda dini zemin hazırlayan ve bu temelde fetvalar vererek toplumu yönlendirmeye çalışan uygulamalarda buldukları fikri, halk nazarında dini kurumların kendi kimliği ile çatışmasına neden olmuş ve toplumsal bir hazımsızlık var ede gelmiştir. Nihayetinde dini kurumların temsil yetkisi ve özerkliği konusu uzun bir dönem Türk tarihi içerisinde tartışılan bir konu olmuştur.

Daha önceki süreçler incelenecek olursa, Osmanlı İmparatorluğu’nun örfi bir devlet mi yoksa dini bir devlet mi olduğu daima toplum tarafından tartışılacak bir meseledir (Koca, 2014: 39). Bu tartışmanın özünde ise Osmanlı İmparatorluğu’nun kozmopolit bir toplumsal yapıdan oluşması gelmektedir. Esasında Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti’nde de benzer tartışmaların yaşandığı görülmüştür. Özellikle dini kurumların kimlik ve işleyişi konusunda Osmanlı ile paralellik gösteren tartışmaların yaşandığı açıktır. İki farklı devletin aynı toplum üzerine inşa edilmesi sebebiyle sorunların benzerlik göstermesi ise olağan bir durumdur.

Diyanet’in kimlik sorunlarından en öne çıkanı ise seküler bir temelde oluşturulduğu meselesidir. Sekülerizm konusu ilmi ve hukuki bir neden olmaktan çok politik ve ideolojik bir mücadele aracı olarak algılanmış ve bu kavram sürekli belirsiz bir noktada bırakılmıştır (Kara, 2000: 29). Laik ahlak ile dini ahlakın düzenlenmesi, toplum nazarında pek de mümkün olmayan bir konudur. Bu nedenle Diyanetin kimliği ve işleyişi tartışılmıştır. Yaşanan tartışmalar kimi dönemlerde açık bir şekilde ifade edilmiş kimi dönemlerde ise farklı konular üzerinden dile getirilmiştir.

Ayrıca Diyanet’in kurumsal kimliği incelenecek olursa, teorik ve uygulama olarak iki rol üstlendiği anlaşılmaktadır: Bunlar, itikat ve ibadet ilkeleri konusunda vatandaşa yol göstermek ayrıca din konusunda topluma bilgi vermek üzerine temellenmiştir (Gözaydın, 2014: 119). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere Diyanet, içtihat görevi üstlenen bir kurum kimliğine bürünmüştür. Üstlenmiş olduğu görevlerin yanı sıra birçok alanda devlet aygıtı içerisinde farklı roller üstlenen Diyanet’in temsil, riyaset gibi görevleri icra ettiği düşünülmektedir. Dini işleri düzenlemek ile dini düzenleme yapmak arasında bir noktada kaldığı düşünülen Diyanet, kesin bir görev tanımı ortaya koyamaması nedeni tartışmaların merkezinde yer almıştır.

## **2. DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİNDE DİB: MEVCUT SORUNLAR**

Tüm dünya toplumların merkezi bir değer sistemi vardır. On sekizinci yüzyıldan beri, Batılı modern toplumların yapı taşlarından biri, her şeyden önce Avrupa’da laikleşme fikri olmuştur (Rosati, 2015: 69). Bu fikir Cumhuriyet’in ilanı ile Türkiye’de de kökleşmeye başlamıştır. Çağdaş Türkiye’de dinin rolü birçok geçmiş ve şimdiki faktöre bağlıdır, fakat Diyanet İşleri Başkanlığı’nın din konusundaki yeri güçlüdür (Jung & Raudvere, 2008: 12). Bu temelde duruma bakılacak olursa, Diyanet’in oluşum ve işleyiş şekli ile ilgili birçok sorunun olduğu ve toplum tarafından eleştirildiğini daha önce dile getirmiştik. Bu sorunlara bakılacak olursa en önde otorite sorunu olduğu göze çarpmaktadır. İslam coğrafyasında farklı otorite algılarının var olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, Şii dünyada imamet otoritesi yer edinmiştir, Sünni dünyada velayet otoritesinin devam ettiği bilinmektedir, lakin İslam’da yalnızca Risalet otoritesi bulunmaktadır (Gözaydın, 2014:103). Yaşanan tartışmaların büyük bir bölümü bu konu üzerine cereyan etmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın oluşum kanunu ile birlikte din hizmetlerini yürütme görevi Diyanet İşleri Başkanlığı’na verilmiş ise de bu yetkinin nasıl yerine getirileceği çıkarılan kanunda tam anlamıyla belirtilmemiştir (Buyrukçu, 2006: 99). Mevcut kanuni eksiklik nedeni ile Diyanet’in yetki ve görev konusu kesin olarak belirlenmeyen belirsiz bir noktada bırakıldığı düşünülmüştür. Dönem dönem bu konuda da önemli tartışmalar yaşana gelmiştir.

Önemli bir diğer sorun kimlik sorunudur. Diyanet’in devlet yapısı içinde bir ruhban kimliği anlayışı ile hareket ettiği düşüncesi, Türk toplumunda uzun bir dönem varlık göstermiştir. Esasında İslam’da bir ruhbanlık zümresine de kimliğine de yer bulunmamaktadır (Kara, 2000: 29-55). Bu nedenle Diyanet’in olmayan bir kimliği temsil ettiği düşüncesi toplumda oluşmaya başlamıştır. Toplumsal değerler ve kurumsal kimlik ilişkisi noktasında ciddi tartışmaların bu konuda yaşandığı görülmüştür.

Diyanet’in konumu başlığında da ayrıca bazı sorunlar mevcuttur. Diyanet’in garplı patriklerin hatırlattığı anlamda bir kurum olmadığı ve bir ruhbanlık kurumu misali hareket etmemesi gerektiği her defasında ifade edilmiştir (Subaşı, 2005: 79). Bir dini temsilcilik kurumu gibi davranışlar sergilediği, bu tutumun İslam’da yeri olmadığı hem toplum hem de İslam fıkıhçıları tarafından dile getirilen bir konu olmuş ve ciddi eleştiriler kendini göstermiştir. Ayrıca laikleşmenin kabulleri altında kalan tam olarak kurumsallaşmamış bir yapıda olduğu (Küçükcan, 2005: 109), yönünde toplumsal bir kaygı vardır.

Üzerinde ciddi tartışmalar yaşanan bir başka mesele de otonomi ve temsil konusu olmuştur. Bu konudaki tartışmalar halen daha canlılığını korumaktadır (Turan, 2011: 127). Devletin kurumsal yapısı içerisinde oluşan Diyanet’in, ne kadar özerk kalabildiği ve bu şekilde davranabildiği konusu önemli bir tartışma konusu oluşturmaktadır.

Türk toplumunun değişen dünya şartları ve yaşanan sosyolojik gelişimler nedeniyle Diyanet’ten beklediği birçok hizmet bulunmaktadır. Bu hizmetlerden birisi de dini konularda danışmanlık etmesidir. Din konusunda danışmanlık, toplumumuzda yeni yeni gelişmekte olan güncel

alanlardan birisidir (Aybey, 2017:21). Ailevi konularda, ekonomik konularda ve toplumu ilgilendiren diğer sosyal konularda Diyanet’in dini bir danışmanlık yapmasını talep eden ciddi bir toplumsal kitle bulunmaktadır. Bu konu üzerinde de ciddi birtakım tartışmalar yaşandığı görülmüştür. Diyanet’in dini danışmanlık konusundaki yeterliliği dönem dönem tartışılmıştır.

Bilindiği üzere bireylerin karşılaştıkları problemleri çözüme noktasındaki kolektif paydalardan en önemlilerinden birisi dindir (Aybey, 2017:31). Bu nedenle toplumumuzda insanlar yaşadığı sorunların dini öğretilerle çözüleceğini düşünmektedirler. Toplumumuzda din ile ilgili konularda en öne çıkan kurumun Diyanet İşleri Başkanlığı olması nedeniyle bu sorumluluğu Diyanet’in yerine getirmesi beklenmektedir. İnsan yaşadığı her sorunu en kısa zamanda çözüme kavuşturmaya çalışan bir varlıktır. Maneviyatı güçlü toplumlarda ise insanlar dini yardımlar ile sorunlarının çabucak çözülmesini beklemektedirler. Bu nedenle ülkemizde dini konularda rehberlik ihtiyacı yüksek bir seviyededir. Mevcut durum nedeniyle dönem dönem toplum içerisinde dini danışmanlık hizmetinin yeterli olmadığı dile getirilmiştir.

Gelişen toplumsal şartlar nedeniyle Diyanet İşleri Başkanlığı’nın tüm teşkilatı içerisinde görev yapan görevlilerin içinde görev yaptıkları kurum değerlerini günün şartlarıyla uyumlu olarak kavrama, öğrenme ve var olan bu kültürü geliştirmek amacıyla hizmet vermek gerekliliği ortaya çıkmıştır (Koç, 2013:150). Tolumun çeşitli kesimlerinden bu yönde talepler gelmiş ve gelmeye devam etmektedir. Karşılaşılan güncel sorunlar karşısında hem Diyanet’in hem de personelinin ihtiyaç duyulan hazırlığa sahip olması gerektiği konusunda ciddi talepler gündeme gelmiş ve çeşitli tartışmalar yaşanmıştır.

Ayrıca misyon konusunda da ciddi tartışmaların merkezinde olan Diyanet, özellikle muamelat (Hukuk) başlığını olabildiğince boş bıraktığı düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Fakat bilindiği üzere İslam dininde hukuki uygulamalar en önemli konulardan biridir. Mevcut durum nedeni ile en güncel ve çetin tartışmalar bu başlık altında cereyan etmiştir. Toplumsal durum ile İslam Hukuku’nun farklı yorumladığı konularda mevcut şartlardan yana tutum sergilediği düşüncesi, siyaset mekanizmasının tavrını öne koyan yaklaşımlar sergilediği görüşü nedeni ile Diyanet katı bir şekilde eleştirilmiştir.

İslam dini özünde din ve devlet ilişkilerini ayırmayı amaç edinmez. Aksine insanların iç dünyalarını düzenlemenin yanında devlet işlerini de düzenlemeyi amaç edinir. Fakat laik anlayış çerçevesinde dine yaklaşmaya çalışan kurucu iradenin Diyanet İşleri Başkanlığı’nı İslam kültüründen farklı bir noktada konumlandığı algısı, uzun bir dönem varlığını korumuş ve çetin tartışmalara sebep olmuştur. Toplumun bu konudaki algısı çeşitli çalışmalarda kendini göstermiştir.

2014 yılında bir araştırma şirketinin verilerine göre üzerinde araştırma yapılan bir grup İslam inancına mensup insanın dörtte üçü Diyanet’i, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten bir kurum olarak görmektedir. Dörtte bire yakın bir kesim ise Diyanet’i, devletin dini hayatı kontrol etmek ve yönlendirmek için kurduğu siyasi bir kurum olarak değerlendirmektedir (Konda Araştırma ve Danışmanlık, Kasım 2014). Yapılan araştırma sonucuna istinaden toplum içerisinde Diyanet’in varlığı ve işlevi konusunda bir mutabakatın olmadığı görülmektedir.



### 3. DİN VE DEVLET İŞLERİNDE RUS ORTODOKS KİLİSESİ: TARİHİ VE MEVCUT UYGULAMALARI

İncil'in tanımı ile devlet, Tanrı kaynaklı, O'nun tarafından tespit edilen ve görev verilen bir yapıdan ibarettir (Polat, 2004: 15). Teolojik olarak kesin ve net bir devlet tanımı ortaya koyan Hristiyanlık inancı, devletlerin oluşum ve işleyişi konusunda oldukça etkin bir noktada yer almıştır. Mezhepsel olarak Hristiyan toplumları arasında ciddi farklılıklar olsa da devlet ve toplum ilişkisi adına genel hatları ile bir benzerlik olduğu söylenebilir. Özellikle Rus toplumu için Hristiyanlık anlayışının din ve devlet ilişkisi adına var olan önemi tartışılmayacak bir noktadadır. Bu temelde Rus Ortodoks Kilisesi, tarihin her döneminde Rus toplumu için din ve devlet ilişkilerinin en önemli argümanı olarak görev almıştır. Tıpkı Türk toplumunda olduğu gibi Rus toplumunda da dini kurumların toplum ve devlet ilişkisi için önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Rus toplumunun, Hristiyanlığı resmi devlet dini olarak kabul ettiği 988 tarihi Rus Ortodoks çehresinin oluşumu ve Katolik-Ortodoks ayrışmalar açısından oldukça önemli bir başlangıca sirayet etmektedir (Özcan, 2020: 179). Milli bir ayrışma temelinde formüle edilen Ortodoks inancı, dönemin şartları içerisinde, Rusya'yı Batılı Hristiyan devletler için daha farklı bir noktada konumlandırmıştır. Bu nedenle tarihi, siyasi ve kültürel bir milli kimlik üzerine inşa edilen Rus Ortodoks Kilisesi, uzun bir dönem Rus halkı için önemli bir misyon yürütmüştür. Toplumsal bütünlüğü sağlamak ve toplumun değerlerini muhafaza etmek adına Türk toplumunda da benzer uygulamaların var olduğu görülebilmektedir.

Bilindiği üzere Rus toplumunun Hristiyanlığı kabul etmesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi, büyüyen ve zamanla sınırlarını genişleten siyasi bir yapının diğer kültürel yapılar karşısında gereken kültürel ve dinsel olgunluğa sahip olmamasından ileri gelmektedir (Dualı, 2013: 63). Hristiyanlık dininin Rus halkı içerisinde ilk yayılış dönemlerinde, Ruslar 'da özgün bir Hristiyanlık anlayışı görülmesi de ilerleyen dönemlerde özgün bir Hristiyanlık yorumunun var olduğu görülmektedir. Özellikle Bizans ile olan siyasi ilişkiler Rus halkını bu konuda teşvik eden en önemli unsurlardan biri olmuştur. Daha sonraki süreçte Ortodoksluk inancı sosyolojik olarak kendini göstermeye başlamıştır.

Tarihi seyir içerisinde Rus İmparatorluğu ve öncüleri: Kilise ve devlet arasındaki uyumlu bir millileştirilmiş kilise formülünde anlaşmışlardır (Krindatch, 2006: 267). Bu durumun oluşmasında siyasi nedenlerin oldukça önemli bir etkisi bulunmaktadır. Siyasi liderler bu sayede, hem dini otoriteyi etki altına almaya hem Batı Hristiyanlık dünyası ile ayrışmaya hem de dünya üzerinde yaşayan diğer Ortodoks halklara nüfus edebilme gayesi gütmüşlerdir.

Kendini ulusal bir kilise olarak lanse eden Rus Ortodoks Kilisesi, özellikle 15.yy'dan itibaren Rusya'nın imparatorluğa dönüşmesine oldukça büyük bir katkı sağlamıştır (Dualı, 2014: 13). Gerek uluslararası alanda gerekse ülke içerisinde önemli bir araç olarak görev yapan Rus Ortodoks Kilisesi, değişen ülke içi politikalar nedeni ile farklı roller üstlenmiştir. Özellikle Rusya'nın Bizans'a olan

bağımlılığını kırmada ilk dönemlerde önemli rol üstlenmiş ve ulusal bir kilise olmaktan öte Ortodoksları tek çatı altına almaya çalışan bir tutum içerisine girmiştir.

Rusların büyük bir kesiminin ezeli inancı, Ortodoks Hristiyanlıktır. Hristiyanlık inancını resmi devlet dini olarak 988 tarihinde Kiev Knezi Vladimir benimsetmiştir. Çarlık dönemi süresince Rus Devleti Ortodoks Hristiyanlığı devlet dini olmak sıfatıyla desteklemiş ve yayılmasını istemiştir (Şahin, 2016: 15). Tarihin her döneminde dini bir siyasal etki aracı olarak kullanmak Rus siyasetinin temel özellikleri arasındadır. Özellikle dünya üzerinde farklı bölgelerde Ortodoksluğun yayılması Rusya için önemli bir gayedir, milli bir dinden öte milli bir mezhep savunuculuğu yaparak dünya üzerindeki farklı bölgelere nüfus edebilmek amaçlanmıştır. Rus halkının yaşamış olduğu her siyasal değişiklik ile beraber Rus Ortodoks Kilisesi de yeni birtakım değişiklikler yaşamıştır.

Din ve siyaset ilişkisi çerçevesinde Rus siyasi tarihi incelenecek olursa, her dönem teolojinin Rusya’nın ürettiği iç ve dış politikalarda önemli bir yer tuttuğu görülebilir. 19.yüzyılda Rus siyasetinin önde gelen aktörlerinden Sergey Uvarov’un sistematikleştirdiği üzere; “Rus ulusçuluğunun en temel ilkeleri Ortodoksluk, otokrasi ve ulustur” (Taştan, 2012: 69) düşüncesi milli bir kimlik, milli bir din ve otoriteye itaat, Rus halkı ve devleti için en önemli değer olarak görülmektedir. Bu değerlerin toplumsal kabulü ve yayılması için kiliseye önemli bir görev düşmüştür. Hem kendi ülkesi sınırlarında hem de ülke sınırları dışında kilisenin bu görevi sürdürmeye çalıştığı görülmüştür.

Dünyanın birçok bölgesinde Rus Ortodoks Kilisesi’nin etkisi bulunmaktadır. Örneğin Avustralya’da Rus Ortodoks topluluğu küçük ve az bilinen bir topluluk olmasına karşın, Rus Ortodoks Kilisesi’nin ülkedeki varlığı 1809’lara kadar varmaktadır (Protopopov, 2005: 2). Büyük devlet olmanın bir gereği olarak Rusya, siyasi olarak etki altına almadığı coğrafyaları dini olarak etki altına alma amacını her daim canlı tutmuştur.

Yirminci yüzyılın başında Rus Ortodoks Kilisesi sadece bir devlet kurumu veya ulusal dini bir kurum değil, aynı zamanda önemli bir uluslararası örgüt olmuştur (Kalkandjieva, 2015: 12). Özünde Rus toplumunun Hristiyanlık ile bütünleşmesi 10. Yüzyıldan itibaren Bizans eliyle Ortodoksluğu kabul etmesiyle başlamıştır. Daha sonraki dönemde Rus toplumunda din ve devlet ilişkileri Patriklik, Çarlık ve Kutsal Sinod kurumları aracılığı ile ilerlemiştir. Rusların ulusa ve özellikle de büyük bir imparatorluğa evrilmesinde Bizans Kilisesi’nin özelliklerini taşıyan Rus Ortodoks Kilisesi’nin önemli bir katkısı vardır. Rus olmakla, bir Rus gibi düşünmek ve Ortodoks olmak aynı kabul edilmiş ve akabinde ulusal bir din anlayışı oluşturulmuştur (Dualı, 2013: 64). Siyasal iktidar ve toplum birlikteliği için din önemli bir rol üstlenmiştir. Dinin etkin bir şekilde sisteme entegre edilebilmesi için pek tabiki kilise önemli bir görev yürütmüştür.

Pragmatist politikalarla hareket eden Rusya, her dönemde dini iç politikada ve dış politikada ciddi bir araç olarak kullanmıştır. En önemli dış politika manevrası ise Rusya’nın Bizans’la dini konuda yollarını ayırıp daha sonra Ortodoksluğu millileştirerek iç ve dış politika aracına dönüştürmesi ile olmuştur. İç politikada ise Çarlık ve Patriklik arasında sıkı bir mücadele yaşanmıştır. Dini otoriteyi

elinde bulunduran kurumun toplum üzerinde kesin hâkimiyet kuracağı inancı, bu çetin mücadelenin yaşanmasındaki temel nedendir. Diğer taraftan Rus İmparatorluğu, Ortodoksluğu kabul ederek milli bir din yaratmanın ötesinde milli bir kültür yaratmaya da başlamıştır.

İster Patriklik ister Çarlık olsun hepsi kendi iktidarlarını güçlendirmek adına dini araç olarak kullanmıştır. Rus Ortodoks Kilisesi yapısı itibari ile gerek ülke içerisinde gerekse de ülke dışında böyle bir araç olarak kullanılmaya uygun bir izlenim vermiştir. Rus Teolog Feofan Prokopovi'nin açıkladığı üzere “Tanrıdan olmayan iktidar yoktur”, fikri Rus siyaset yapıcıları ve din adamlarının temel mantalitesini oluşturmaktadır (Dualı, 2014: 51).

Rus bürokrasinin tarihi seyir içerisinde, Patrikliğin halk üzerindeki gücünü kırmak adına çeşitli eylemlerde bulunduğu görülmektedir. Halkın bürokratik despotluğa karşı bir sığınak olarak gördüğü Patriklik, yavaş yavaş bu rolünü kaybetmiştir. Her ne kadar dini makam bu gücünü kaybetmek istemese de siyasi bürokrasi gerekli propaganda araçlarını kullanarak Patriklik kurumunun Rus toplumunda ve Ortodoks dünyasındaki etkisini kırmayı başarmıştır.

Rus Ortodoks Kilisesi, bürokrasiye ağır eleştiriler yöneltse de ciddi bir başarı elde edememiştir. Özellikle sosyalizmin eleştirilmesi yönünde fikirler beyan eden Patriklik, katı bir müdahale ile karşılaşmış ve siyaset makamı galip gelmiştir. En azından misyonerlik faaliyetleri ile ayakta kalma çabası içerisine giren Rus Ortodoks Kilisesi, biraz olsun rahatlaya bilmişse de toplum üzerindeki etkisini yitirmeye mecbur bırakılmıştır. Ayrıca siyasal iktidar, kilisenin ülke içi muhalefet ile beraber hareket etmesini de engellemiş, bu noktada gerek maddi destekten yoksun bırakma gerekse de farklı baskı araçları ile kilise, köşeye sıkıştırılmaya çalışılmıştır.

1917 Bolşevik Devrimi ile beraber kilisenin etkisi sarsılmaya başlamıştır. Daha önce Çar'a tabi olan Rus Ortodoks Kilisesi bu defa Ateist politikalarla tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Bolşevik Devrimi sırasında siyasi bürokrasinin temel argümanı olan sosyalizm, kiliseyi mağlup edememiştir. Komünist anlayış her defasında kiliseye şekil vermeye çalışmış ve çetin bir mücadele yaşanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nda yaşanan değişimler sonrası SSCB yönetimi, din politikasını değiştirmeye başlamıştır. Stalin'in 4 Eylül 1943'te üç metropolitle yaptığı istişareler, bu değişim ve dönüşümün önemli bir boyutu olarak kabul edilmektedir (Coşkun, 2018: 46). Bu tarih sonrasında Rusya'da din ve devlet ilişkilerinde bir iyileşme süreci görülmüştür. Özellikle Soğuk Savaş'ın başladığı 1950'li yıllarda Batının siyasi ve psikolojik kısılcına alınmaya çalışılan Rusya, din ve devlet ilişkilerinde bir bütünleşme arayışına girmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında ise Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden yapılanma) politikalarıyla tekrar önemli bir konuma gelmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Putin'in iktidara gelmesi ise beraber, kilise yönetimi Putin'e destek olmuş, hiyerarşiyi temel alan “Asimetrik Senfoni” modeli bir tutumun tarafı olmuştur. Özünde bu yaklaşım tarih boyunca bariz bir çizgide süregelen ilişkilerin devamı niteliğinde değerlendirilebilir (Yapıcı, 2016: 173). Soğuk Savaş yıllarında yürütülen

politikaların aksine bu defa siyasal bürokrasi tarafından adeta bir anti-sekülerizm politikası yürütülmeye başlanmıştır. Bu politikada Rus Ortodoks Kilisesi temel araç olmuştur.

1988’den itibaren dünyada tüm kiliseler ve dinler dini konularda açıklık için yavaş yavaş aynı noktaya gelmiştir, bu büyük açılım Rus Ortodoks Kilisesi içinde yeni alanlar oluşturmuştur (Ellis, 1996: 55). Bir dönemler baskı altına alınmaya çalışılan kilise, 1990 sonrasında Rusya’da felsefi ve siyasi değişimin temel aktörü konumuna gelmiştir. Bu değişimin en belirgin özelliği, dinin siyasi alana ve uluslararası ilişkiler alanına taşınmasıdır. SSCB’nin baskı altına almaya çalıştığı din, temelde ise Rus Ortodoks Kilisesi’nin, Soğuk Savaş sonrasında Rusya Federasyonu’nun ulusal siyasal kimliğinin oluşumunda önemli bir rol aldığı bilinmektedir (Macit, 2010: 97). Rus siyaset yapıcılarının bu konudaki tutumu bugün hala varlığını korumaktadır.

İlk dönemlerden günümüze Rus Ortodoks Kilisesi, Rusya’nın dini ve siyasi hayatında önemli bir rol almıştır. Din, toplum ve siyaset ilişkisi, Rusya’da en çok kafa karıştıran konulardan birisi olmuştur. Bu konuda atılan en önemli adım ise Sovyet sonrası Rusya’da ilan edilen 1997 tarihli “Vicdan Özgürlüğü ve Dini Dernekler Özgürlüğü Kanunu”dur (Knox, 2005: 1). Kısacası din ve devlet işleri arasında yaşanan sorunlara hukuki olarak devletin kalıcı bir müdahalede bulunması epey bir zaman almıştır. Belirsiz, soğuk ve birbirini ötekileştirmeye çalışan dini ve siyasi aktörler arasındaki ilişki uzun zaman Rus halkının bu konuda yaşadığı sorunların temel nedeni olmuştur.

Rus Ortodoks Kilisesi’nin üzerinde iç aktörler olduğu kadar birçok dış aktörlerinde etkide bulunduğu görülmüştür. Özellikle Yahudi entelektüellerin bu konuda öne çıktığı bilinmektedir. Kiliseye giren Rus Yahudi entelektüellerinin çoğu en azından şimdiye kadar büyük ölçüde bir entelijansiya kitesinden oluşmuştur. Bunun sebebinin geç Sovyet döneminde Rus din felsefesinin yeniden keşfinin etkisi altında aramak gerekmektedir (Kornblatt, 2004: 16). Teoloji alanında yaşanan felsefi, dini ve siyasi tartışmaların Rus Ortodoks Kilisesi’nin gelişimi ve etkisi konusunda oldukça belirleyici olduğu görülmüştür.

Yaşanan tarihi sürecin kiliseye birçok farklı değeri kazandırdığı görülmüştür. Bu değerlerin başında gelenlerden birisi de estetik olmuştur. Estetiğin, Ortodoks teolojisinde paradoksal, mistik bir anlamı vardır: Maddenin başkalaşması ve yeryüzünde cenneti mümkün kılan ruhun eşzamanlı enkarnasyonu olduğu vurgulanmıştır (Kornblatt, 2004: 19). Yaşanan teolojik değişimlerin kiliseyi farklı formasyonlarda şekillendirdiği kimi dönemlerde siyasi bürokrasinin bu duruma sessiz kaldığı ya da teşvik ettiği gözlenmiştir. Son kertede dini ve siyasi aktörlerin yaşanan tüm gelişimleri kendi hedefleri paralelinde değerlendirildiği izlenmiştir.

Rusça hakkındaki hacimli ve kolay erişilebilir literatürden kaynaklı olarak Rus Ortodoks Kilisesi hakkında, bazı hipotezler öneren veriler çıkarılabilir. Rusya’da din ve siyaset sosyolojisi hakkında gerçekler bilinmesine rağmen, hikâye şu ana kadar tarihçiler tarafından sadece epizodik olarak anlatılmıştır (Fireside,1971: 2). Nihayetinde Rus Ortodoks Kilisesi hakkında anlatılanların

sistemli, bütünsel bir yapıdan ziyade belirli olay ve dönemlerden oluşan bölünmüş bir yapıda olduğu görülmektedir.

Yüzyıllar süren geleneksel güç kullanımının, bir kurum içindeki iletişimi ve idari uygulamaları fosilleştirmesi beklenebilir. Rus Ortodoks Kilisesi örneğinde, söz, yapının tepesinde piskoposlar tarafından söylendiğinde, bu söz en alttaki tipik köy cemaatine yavaşça ve düzensiz bir şekilde süzülmüştür herhangi bir dönüş akışı önemsizdir (Fireside,1971: 3). Din adamları ve toplum arasında var olan bu sorunlu iletişim şekli kilisenin toplum üzerindeki imajı için önemli bir sorun oluşturmuştur. Dini ve siyasi bürokrasi arasında sıkışıp kalan Rus Ortodoks Kilisesi'nin yaşadığı sorunların temelinde de yine bu otorite mücadelesi görülmektedir.

Rus toplumunda devlet mekanizmasının öncelikle Müslümanlar gelmek üzere diğer dini kitlelere karşı ürettiği siyasetin, Rus Ortodoks Kilisesi'nden ayrı bir noktada tasavvur edilmesi bizleri çok büyük bir yanlışa götürecektir (Tombak, 2011: 359). Gerek Hristiyan guruplara karşı yürütülen politikanın gerekse de diğer dini guruplara karşı yürütülen Rus siyasetinin temel argümanı Rus Ortodoks Kilisesi'dir. Bu nedenle Rusya'da kiliseyi politikadan ayrı bir kurum olarak değerlendirmek sağlıklı sonuçlar doğurmayacaktır.

Son kertede günümüz Rusya'sında din ve devlet ilişkilerine bakılacak olursa, Rus Ortodoks Kilisesi'nin toplumda biz ve öteki algısı yaratmaya çalıştığı gözlenebilir. Ruhban anlayışının güçlü olması bu durumun en temel nedenidir. Devlet aklı ise dini ve Rus Ortodoks Kilisesi'ni kendi sistemi içerisinde değerlendirmekte ve teşvik etmektedir. Nihayetinde dinin araçsallaştırıldığı ve siyasal bir manevra aracı olarak dini kurumların mobilize edildiği, net bir gerçeklik olarak ortadadır.

#### **4. TEOLOJİK VE KURUMSAL KARŞILAŞTIRMA**

İnsanlık tarihi boyunca dinler tüm toplumlar için en önemli değerler olarak görülmüştür. Dünya üzerinde varlık bulan dinleri İbrahimi-Tevhîd ve beşerî dinler olarak değerlendirebilmek mümkündür. Her ikisi de Tevhid dini olan İslam ve Hristiyanlık dini dünyanın tüm coğrafyalarına yayılmış ve farklı yorumlanmış tarzı ile varlık bulmuşlardır. Türk tarihinde genel hatları ile İslam dini Sünni yorumlanmış şekli ön plana çıkmıştır. Rus toplumunda ise Hristiyanlık inancının Ortodoks yorumlanmış tarzı ile kendini ifade ettiği görülmüştür. Her iki toplumda da bu yorumların neden tercih edildiği tarihi, siyasi ve sosyolojik donelerle açıklanması gereken olgulardır. Toplumların din konusunda tercih etmiş oldukları yorumların özünde yaşanan coğrafyanın da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca bir öteki tasavvuru üzerinden dinlerin farklı toplumlarda farklı yorumlandığı da bilinmektedir. Özellikle Rus toplumunun Ortodoksluk inancını benimsemesinde bu durumun oldukça büyük bir etkisi bulunmaktadır.

Tarihi ve siyasi olarak birbiri ile yoğun iletişimde bulunan Rus ve Türk toplumlarında benzeyen ve farklılık gösteren özellikleri görebilmemiz mümkündür. İmparatorluk sonrası oluşan iki ulus devlet olarak Batı emperyalizminin karşısında var oluş mücadeleleri vermeleri ise en öne çıkan özellikleridir. Benlik duygusunu güçlendirmek adına her iki toplumda da dine önemli bir rol düşmüştür. Toplumsal

dinamizmin sağlanmasında ve toplumsal bütünlük adına dinin önemli fonksiyonları yerine getirdiği görülmüştür.

Dünya ve ahiret hayatı arasındaki yolu düzenlemek noktasında dini kurumların süreç içerisinde olduğu gözlenmiştir. Hem Rus toplumunda hem de Türk toplumunda bu kurumların varlığı oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Sosyolojik olarak ciddi görevler üstlenmişlerdir.

Bilindiği üzere Osmanlı toplum sisteminin telini oluşturan şey ataerkilliktir, bu sistemin oluşumunu sağlayan da İslamiyet’tir (Mahcupyan, 2000: 25). İslam dini her yönü ile Osmanlı toplumsal sisteminin temelini oluşturmuştur. Pek tabiki bu sosyolojik oluşumda dini kurumlara oldukça fazla bir rol düşmüştür. Dini değerlerin topluma sirayet etmesi ve insanların bu değerler üzerini bir yaşam tasavvuru edinmelerinin temelinde yine bu dini kurumların rolü olmuştur.

Osmanlı toplumunda İslam dini bir toplum sözleşmesi işlevi görmesinin dışında aynı zamanda bir kamu sahası da oluşturmuştur. Bunlarla birlikte bir denetleme ve denge aracı olarak görev yapmıştır (Mahcupyan, 2000: 28). Osmanlı toplum sisteminin temelinde var olan İslam inancının merkezileşmesi ve kapsayıcı yönünün artması da yine dini kurumlar sayesinde olmuştur. 1923 sonrasında gelindiğinde toplumun bu noktada ciddi bir beklentisi olduğu sezilmiştir. Fakat toplumsal beklentinin istediği karşılığı bulamaması nedeniyle dönem dönem çeşitli sorunlar yaşanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde her iki toplumda oldukça önemli bir siyasal dönüşüm yaşanmıştır. Yaşanılan dönüşüm toplumu ilgilendiren her konuda etkisini göstermiştir. Türk toplumunda bir ulus devlet olma ve modernleşme süreci başlamıştır. Rus toplumunda ise yaşanan ideolojik değişimle beraber dini değerlerin tasfiyesi süreci başlamıştır. Türkiye’de başlayan sekülerleşme sürecinin etkileri özellikle eğitim hayatında etkisini göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda dini eğitimin oldukça önemli bir noktada olması nedeniyle Cumhuriyet dönemine geçildiğinde eğitimin laik bir temele oturması nedeniyle çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Rus toplumunda ise komünist ideoloji temelinde toplumsal hayatın ve eğitim hayatının şekillenmesi ile farklı bir süreç yaşanmıştır.

İlerleyen süreç içerisinde laiklik anlayışı çerçevesinde Diyanet kurumunun olduğu konusunda Türk toplumunda bir algı oluşmuştur. Sonrasında yaşanan tartışmaların bu temel üzerine şekillendiği görülmüştür. Rus toplumunda ise Ekim 1917 sonrası oluşan siyasal hava ile dinin toplumdan tasfiyesi süreci başlamıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise dinin önemli bir dış politika aracına dönüştüğü ve bu temelde Rus Ortodoks Kilisesi’nin yeniden formüle edildiği görülmüştür. Uzun bir süre boyunca kiliseyi dışlayan politikalar üreten Rus siyaset yapıcıları, bu tarihten sonra kiliseyi kapsayan hatta teşvik eden bir politika üretmeye başlamışlardır.

Cumhuriyet tarihi süresince Türk dış politikasında iki temel yığın etkisi görülmüştür. Bunlardan birincisi “Pan- Türkizm” ikincisi ise “Pan- İslamizm”dir (Çaha, 2008: 195). Gerek iç

politikada gerekse de dış politikada yaşanan siyasal değişimler devlet kurumlarını da olabildiğine derinden etkilemiştir. Bu temelde Diyanet de mevcut siyasal gelişmelerden etkilenmiştir.

İlerleyen süreç içerisinde 1980 sonrasında birtakım arayışlarda olan kimi İslami kitleler arasında üç önemli yaklaşım gelişmiştir. Bu yaklaşımları “çoğulcu”, “pragmatist” ve “reddiyeci” olarak değerlendire bilmek mümkündür (Çaha, 2008: 205). Toplum içerisindeki dinsel ayrışmaların Diyanet’in toplum üzerindeki görev ve sorumluluğunu artırdığı görülmüştür.

Hıristiyanlık alemine gelinecek olursa, feodal toplumsal yapılanmanın sistematikleşmeye başladığı dönemlerde yani 10 ve 13. yy. arası dönemde politik düşünce kilise ile siyasal iktidar arasındaki ilişkinin tekrar düzenlenmesi üzerine temellenmiştir (Ağaoğulları ve Köker, 1996: 167). Bu siyasal dönüşüm Hristiyan toplumlarını oldukça derinden etkilemiştir. Rus toplumu da bu dönüşümden etkilenmiş ve kilise ile siyasal iktidar arasında çetin bir güç mücadelesi yaşanmıştır. Yaşanan mücadelenin son tahlilde kazanımı siyasal iktidar olmuş ve kilise etki altına alınmıştır. Mevcut tarihi geçmiş temelinde Rus Ortodoks Kilisesi kimi dönemlerde siyasal iktidar tarafından sınırlanmış, kimi dönemlerde tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Fakat günümüze gelindiğinde Rus Ortodoks Kilisesi’nin bir siyasal araca dönüştüğü görülmüştür.

Tarihi ve dini değerleri ile birbirinden çok farklı olan iki kurum, yaşanan siyasi süreçler nedeniyle ciddi değişimlere uğramışlardır. Diyanet üzerinde yaşanan tartışmalar canlılığını korumaktadır. Rus Ortodoks Kilisesi’ni ise bugün için Rus siyasetinden ayrı bir noktada açıklayabilmek mümkün değildir. Rus ulusalcılığının en temel değeri olarak bugün kiliseyi görebilmemiz mümkündür. Ayrıca kilisenin Rus toplumunda siyaset mekanizmasına yön verdiği de önemli bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Türk toplumunda Diyanet’ten beklentiler oldukça fazladır. Diyanetin bu taleplere gereken ilgiyi gösteremediği düşünülmektedir. Bu nedenle ciddi tartışmalar yaşanmaktadır. Rus toplumunda ise kilisenin artık Rus siyasetinden ayrı düşünülmemesi nedeniyle toplumsal talepleri karşılamaktan ziyade siyaset üreten bir kuruma dönüştüğü düşünülmektedir.

## SONUÇ

İnsan oğlunun oluşturduğu sosyal bir mekanizma olarak devletin ortaya çıkması ile beraber insanın temel ihtiyaçlarından birisi olan inanma ihtiyacı çerçevesinde birtakım kurumların oluştuğu görülmektedir. Özellikle modernizm çağı ile beraber gelişim gösteren yeni siyasal düşünceler ile beraber din, toplum ve devlet ilişkisi daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu temelde dini kurumların bir toplumun kültürel hafızası için oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu noktada din ve devlet ilişkileri ayrı bir önem kazanmaktadır.

Tarih boyunca insan, her daim inanma iç güdüsü ile hareket ederek birtakım arayışlar içerisinde olmuş ve çeşitli kutsal değerler edinmiştir. Devletlerin ortaya çıkması ile beraber, insani bir ihtiyaç olan inanma ihtiyacının gereği olarak birtakım müesseseler oluşmuştur. Bu temelde oluşan dini

kurumları, bir arz ve talep dengesinin ürünü olarak değerlendirebilmek mümkündür. Kimi dönemlerde ise bu konuda çetin tartışmaların yaşandığı gözlenmiştir.

Yaşanan sorunların birçok nedeni sıralanabilir lakin en öne çıkan nedenin sosyolojik dinamiklerden kaynaklandığı açıktır. Özellikle Mezhepsel ayrışmaların yaşandığı dönemler sonrasında İslam toplumlarında din ve devlet ilişkisi daha sorunlu bir konuya dönüşmüştür. Bu sorun sadece İslam dünyası için değil Hristiyanlık alemi içinde aynı süreçler ile ilerlemiştir. Hristiyanlık aleminin yaşadığı mezhepsel ayrılıklar da din ve devlet ilişkilerini olabildiğine derinden etkilemiştir. Özellikle bu derin değişim Rus toplumunun din-devlet ilişkilerini şekillendirmiştir.

Tarih, köken, değerler ve dünya görüşü ile birbirinden oldukça farklı iki toplum olan Türk ve Rus toplumlarının yaşadığı tarihi süreçler birbirini andırmaktadır. Özellikle din ve devlet ilişkilerinde yaşanan sorunlara her iki toplumda da rastlayabilmek mümkündür. Türk toplumunda laiklik anlayışı çerçevesinde dini konulara yaklaşıldığı düşünülürken Rus toplumunda komünist dünya görüşü ve ulusal çıkarlar çerçevesinde dini kurumların şekillendiği görülmüştür.

Son tahlilde her iki farklı örneği değerlendirecek olursak; Türk modernleşmesinin en önemli kurumlarından biri olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın misyonu, kurum kimliği ve konumu noktasında çok çetin dini ve sosyolojik tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Rus Ortodoks Kilisesi’nin mevcut konumuna bakılacak olursa, kiliseyi, Rus siyasetinden ayrı bir noktada değerlendirmemiz mümkün olmamaktadır. Gerek iç politikada gerekse dış politikada Rus siyaset yapıcılar tarafından Rus Ortodoks Kilisesi’nin aktif bir siyasal araç olarak işlev gördüğü göze çarpmaktadır.

Bilindiği üzere Cumhuriyet tarihinin ilk dönemlerinde önemli birtakım devrimleri gerçekleştirmek için mücadele edilmiştir. Bir ulus devlet kurabilmek için önce bir millet kurmak gerekmiştir. Fakat eğitilmiş seçkinlerin az sayıdaki üyesi dışında, hâlâ milliyet bilinci oluşmamıştır (Jenkins, 2008: 90). Çünkü Osmanlı İmparatorluğu kendini milli bir bilinç ile değil, bir ümmet bilinci ile formüle etmiştir. Özellikle 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bu noktada ciddi adımlar atılarak dini kurumlar ve eğitim kurumları üzerinde değişikliklere gidilmiştir. Dini eğitimden ziyade milli bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu temelde Cumhuriyet kadrolarının oluşturduğu kurumlardan biri olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadroların toplumsal birçok konuyu laikleştirme girişimi öncelikle dini kurumlarda başlamıştır. Fakat hedeflenenin aksine din, toplum ve devlet ilişkilerinde sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Demokratik bir hukuk devletinin asli görevi olan din ve vicdan özgürlüğü konusunun laiklik anlayışının gerisinde kaldığı düşüncesi, yaşanan sorunların temel dinamiğini oluşturmuştur.

Komünist Parti döneminde yürütülen politikaların etkisi altında kalan Rus Ortodoks Kilisesi’nin yaşadığı süreç, Türkiye’de farklı bir tarzda yürütülmüştür. Fakat toplumsal tepkilerin merkezinde olmak istemeyen devlet mekanizması, kendi yapısı içerisinde konumlandırabileceği dini bir kurum



oluşturmak istemiş ve her iki kurumda yeni bir misyon ve vizyonla tarihi seyir içerisindeki yerini almıştır. Modern, laik ve din işleri ile ilgilenmekten çok, devletin dini işleri ile ilgilenen bir konumda hareket ettikleri düşüncesi dini ve sosyolojik anlamda bir hazımsızlık var etmiştir. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal kimliğini ve yapısını yeniden gözden geçirmesi, misyonu konusunda tekrar bir değerlendirme yapması gerektiği konusunda önemli bir kamuoyu algısı göze çarpmaktadır. Dini bir kurum olmanın ötesinde, idari bir kurum olmayı tercih etmesi, bu temelde gerekli adımları atarak, toplumsal hazımsızlık konularının merkezinde yer almamaya özen göstermesi gerektiği konusundaki fikirsel tartışmalar canlılığını korumaktadır.

## KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. ve KÖKER, L., (1996). İmparatorluktan Tanrı Devletine, Ankara: İmge Kitapevi.
- Aybey, S., (2017). Aile İçi İletişim Problemlerinde Dini Danışmanlığın Önemi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği), BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4 / 1, ss. 19-33.
- Buyrukçu, R., (2006). Türkiye'de Din Görevlisi Yetiştirme Problemi ve Çözüm Önerileri, AÜİFD, 47 Sayı 2, ss. 99-126.
- Coşgel, Metin M. ve MICELI, Tohomias. J, (2009). State and Religion, *Journal of Comparative Economics*, 37.3, ss. 402-416.
- Coşkun, Y., (2018). Kilise-Devlet İlişkilerinde İyileşme: 1943-1957 Yılları Arası Sovyet Rusya'da Din Politikası, *Karadeniz Araştırmaları*, XV/60, ss. 46-53.
- Çaha, Ö., (2008). *Bitmeyen Beraberlik Modern Dünyada Din ve Devlet*, İstanbul: Timaş yayınları.
- Çelik, E., (2019). Diyanet İşleri Başkanlığında Çalışan Din Görevlilerinin Modernite Algısı (İzmir/Aliağa Örneği), *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), ss. 297-316.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırması Algular, Memnuniyet, Beklentiler*, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Konda Araştırma ve Danışmanlık, Kasım 2014.
- Dualı, Şir M., (2013). Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, ss. 63-94.
- Dualı, Şir M., (2013). Rusya Federasyonu'nda Din Eğitimi Meselesi, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, II/1, ss. 219-245.
- Dualı, Şir M., (2014). *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din- Devlet İlişkileri*, 1. Baskı, İstanbul: İz Yayınları.
- Duman, M. Zeki, (2010). Türkiye'de Laiklik Sorununun Siyasal Temelleri, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, ss. 284-303.

- Edited by Dietrich Jung and Catharina Raudvere, (2008). *Religion, Politics, and Turkey’s EU Accession*, New York: Palgrave Macmillan.
- Ellis, J., (1996). *The Russian Orthodox Church -Triumphalism and Defensiveness*, New York: Palgrave.
- Fireside, H., (1971). *Icon and Swastika. The Russian Orthodox Church under Nazi and Soviet Control*, London: Harvard University Press.
- Gözaydın, İ., (2016). *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gümüş, B., (2010). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Orta Asya Faaliyetleri, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 2 (1), ss.1-8.
- Jenkins, G., (2008). *Political Islam in Turkey Running West, Heading East?*, New York: Palgrave Macmillan.
- Kalkandjieva, D., (2015). *The Russian Orthodox Church, 1917–1948- From decline to resurrection*, Abingdon: Routledge.
- Kara, İ., (2000). Din ile Devlet Arasına Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 18, ss.29-55.
- Keskin, Y. Mustafa, (2004). *Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme*, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4, ss.7-21.
- Knox, Z., (2005). *Russian Society and the Orthodox Church Religion in Russia after Communism*, Abingdon: Routledge Curzon.
- Koca, B., (2014). Diyanet İşleri Başkanlığı ve Aleviler Arasındaki Meseleye Liberal Bir Bakış, *Liberal Düşünce*, Yıl 19, Sayı 73-74, ss. 39-61.
- Koç, M., (2013). Modern Bir İmkân Olarak ‘Din Hizmetlerinde Kişisel Gelişim’ Yaklaşımı: Diyanet İşleri Başkanlığı Personeli Üzerine Uygulamalı Bir Model Önerisi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 11, No. 26, ss. 149-183.
- Kornblatt, Judith D. (2004). *Doubly Chosen: Jewish Identity, The Soviet Intelligentsia, and The Russian Orthodox Church*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Krindatch, Alexey D., (2006). Changing Relationships Between Religion, The State, and Society in Russia, *Geojournal*, 67.4, ss.267-282.
- Kutlu, S., (2009). Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri, *Dini Araştırmalar*, 12 / 33, ss. 107-127.
- Küçükcan, T., (2005). Modernleşme ve Sekülerleşme Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, ss.109-128.

- Macit, N., (2010). Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'da Ulusal İdeolojinin Oluşumu Din ve Diplomasi, *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, Kasım, ss.97-112.
- Mahçupyan, E., (2000). *Osmanlı'dan Postmoderniteye*, 3. Baskı, İstanbul: Patika Yayıncılık.
- Özcan, Sevinç A., (2020). Roma, İstanbul ve Moskova Arasında Ukrayna'daki Kiliseler Sorununun Kökenleri, *Avrasya Etüdüleri*, 57.1, ss.179-196.
- Polat, S., (2004). Din-Devlet İlişkilerinde Rus Geleneği, *Journal of Academic Studies*, 6.22, ss. 15-26.
- Protopopov, Michael A., (2005). *The Russian Orthodox Presence in Australia: The History of a Church told from recently opened archives and previously unpublished sources*, Australian Catholic University, Research Services, Locked Bag 4115, Fitzroy, Victoria 3065, Australia, 31 January.
- Rosati, M., (2015). *The Making of a Postsecular Society a Durkheimian Approach to Memory, Pluralism and Religion in Turkey*, Ashgate Publishing, Farnham.
- Schneier, E., (2016). *Muslim Democracy Politics, Religion and Society in Indonesia, Turkey and the Islamic World*, New York: Routledge.
- Silverstein, B., (2011). *Islam and Modernity in Turkey*, New York: Palgrave Macmillan.
- Soltan, E., (2001). Coğrafya, Tarih ve Rus Kimliği, *Avrasya Dosyası*, 6. 4, ss. 64-94.
- Subaşı, N., (2005). Türk Modernleşmesinde Dinsel Bir Deneyim: Diyanet İşleri Başkanlığı, *İslamiyat Dergisi*, Cilt 8, Sayı 4, ss. 79-82.
- Şahin, L., (2016). Rusya Federasyonu'nun Etnik ve Dinsel Yapısı, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar, ISSN 2148-6743, ss. 15-32.
- Şencan, H., (2011). Bazı Avrupa Ülkelerinde Din ve Devlet İlişkisi, *Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Müdürlüğü*.
- Taştan, Yahya K., (2012). Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya'da Kimlik Arayışları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XII/1 (Yaz), ss.69-134.
- Tombak, F., (2011). 20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme, *History Studies*, Cilt 3, Sayı 2, ss.359-370.
- Turan, İ., (2011). AB Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı: Özerklik ve Temsil Sorunu Bağlamında Bir Değerlendirme, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 31, ss. 127-156.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr>, (02.04.2021).
- Yanardağ, A., (2012). Tevhid-İ Tedrisat Kanunu Uygulamasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Rolü, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, ss. 241-264.

Yapıcı, Merve İ., (2016). Rusya’da Kilise-Devlet İlişkilerinde ‘‘Asimetrik Senfoni’’ Modeli: Ukrayna Krizi Modeli, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Mart, ss. 173-193.

Yaşaroğlu, M. Kâmil, (2016). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2, Cilt 2, Sayı 1, ss. 93-107.